

1.01

UDK: 330.1:329.12:338.124.4(497.4)"1929"

Oskar Mulej*

Gospodarski in družbeni nazori v slovenskem naprednem taboru, 1930–35: I. del – velika gospodarska kriza

IZVLEČEK

Članek se posveča gospodarskim in družbenim usmeritvam, idejam ter konkretnim politikam, ki so bile prisotne, se razvijale in udeleževale znotraj slovenskega naprednega tabora v prvi polovici tridesetih let dvajsetega stoletja. Prvenstveno se osredotoča na čas po letu 1931, ko so naprednjaki v sklopu Jugoslovanske nacionalne stranke stali na krmilu jugoslovanske politike in predstavljali politično oblast na Slovenskem. Pričujoči prvi del študije posebno pozornost posveča svetovni gospodarski krizi kot tistemu dejavniku, ki je najgloblje zaznamoval obravnavani čas, s katerim so se bili primorani soočiti vsi politični akterji in odzivanju nanj namenjati pretežni delež svojih prizadevanj. Slovenski naprednjaki so gospodarsko krizo razumeli kot resen pretres za svetovno gospodarstvo, hkrati pa v njej slutili tudi znanilko mogočih radikalnih političnih sprememb. Pri tem so zastopali konservativnejši pristop v fiskalni politiki ter tudi branili načela proste trgovine, saj so v ekonomskem protekcionizmu videli enega pglavitnih povzročiteljev poglobljajoče se krize. Hkrati pa je v letih 1933–35 že postajala vidna postopna sprememba političnoekonomske paradigme, ki je narekovala obsežnejšo vlogo države v gospodarstvu in se odražala tudi skozi spremenjeno retoriko in diskurz slovenskih naprednjakov.

Ključne besede: liberalizem, napredni tabor, gospodarstvo, socialna politika, kriza

ABSTRACT

ECONOMIC AND SOCIAL VIEWS IN THE SLOVENE PROGRESSIVE CAMP, 1930–35: PART I. – THE GREAT DEPRESSION

The following article focuses on the economic and social orientations, ideas and concrete policies that were present, being developed and implemented within the Slovene progressive camp during the first half of the 1930s. Primarily it focuses on the time after 1931, when the progressives as part of the Yugoslav National Party steered the Yugoslav politics and represented the political authority in Slovenia. This article – the first part of the study – provides a detailed analysis of the global economic crisis as the factor that had the most profound impact on the period under consideration

* doktorski kandidat na Oddelku za zgodovino Srednjeevropske univerze (Central European University – CEU) v Budimpešti. Magister zgodovine (Master of Arts and History, CEU, 2010), univ. dipl. zgodovinar in filozof (Univerza v Ljubljani, 2009), mulej_oskar@phd.ceu.edu

and which all the political actors had to face, respond to, and address by employing the major part of their efforts. The Slovene progressives understood the Great Depression as a serious blow to the global economy, while at the same time they also saw this crisis as a harbinger of the potential radical political changes. In this regard they argued for a more conservative approach to the fiscal policy as well as defended the principles of free trade, for they viewed the economic protectionism as one of the major causes of the deepening crisis. At the same time the gradual change in the political-economic paradigm, calling for a more prominent role of the state in the economy and reflected through the changed rhetoric and discourse of the Slovene progressives, was already becoming more apparent in the years between 1933 and 1935.

Keywords: liberalism, progressive camp, economy, social policy, crisis

---

Predmet in cilji

Prispevek je zaradi obširnosti teme razdeljen na dva ločena dela. Pričujoči prvi del se povečini zamejuje na ožji vidik naprednega *političnega* tabora ter podaja oris gospodarskih in socialnih politik, ki so jih politiki tega tabora zastopali v letih 1930–1935. V središču stoji svetovna gospodarska kriza kot tisti dejavnik, ki je najgloblje zaznamoval obravnavani čas, s katerim so se bili primorani soočiti vsi politični akterji, odzivanju nanj pa namenjati pretežni delež svojih prizadevanj. Predmet je tako obravnavan predvsem v luči sledečih vprašanj: Kako so napredni politiki dojemali gospodarsko krizo in kam so postavili vzroke zanjo? Kakšne ekonomske (proti)ukrepe so zagovarjali in kje so iskali »zdravila«? Kako je kriza vplivala na njihove gospodarske in družbene nazore ter do kakšnih sprememb je na tem področju prišlo v obravnavanem času? Na zadnje vprašanje se bo navezoval tudi drugi del študije, ki pa se bo osredotočil na idejnozgodovinske vidike, mestoma segel tudi onkraj leta 1935 ter se dotaknil dolgoročnejših odmevov krize v širšem *idejnem* taboru.

Zavoljo jasnosti in natančnosti je za začetek potrebnih nekaj pripomb v zvezi s predmetom. Natančneje: pojasniti je treba, o kom in čem govorimo, ko uporabljamo izraza »naprednjaki« in »napredni tabor«.

V prvi vrsti s tema izrazoma merimo na skupino političnih strank oziroma politično grupacijo, ki sta jo slovensko zgodovinopisje in tudi sodobna javna govorica najpogosteje označevala za »liberalce«. Obravnavanim politikom sicer resda lahko pripišemo liberalen »pedigre« oziroma genealoško ozadje – tj., da je dejansko šlo za dediče političnih tradicij nacionalnega liberalizma iz 19. stoletja. A je hkrati treba pripomniti, da med njimi samimi oznake »liberalce«, »liberalen«, »liberalizem« niso bile najbolj priljubljene, saj so jih z njimi praviloma označevali politični nasprotniki. To pa je še posebej veljalo za generacijo »narodnih radikalov«, kasnejših naprednih »mladinov«, zbranih okrog Gregorja Žerjava (1882–1929) in Alberta Kramerja (1882–1943), ki je tvorila osrednjo skupino politikov naprednega tabora v medvojnem obdobju. Idejnopolitični profil »liberalcev« je bil tako v veliki meri opredeljen z jasneje definiranimi idejnimi temelji nasprotnega, katoliškega

tabora,¹ sami pa so zase raje uporabljali oznake »napreden«, »narodnonapreden«, »svobodomiseln«,² v obravnavanem obdobju pa zlasti »nacionalen« in »nacionalisti«. Slednji oznaki sta dejansko tudi najbolj ustrezali njihovi pglavitni politični usmeritvi, zaznamovani z unitarnim »jugoslovenstvom«. Zato bi v idejnopolitičnem pogledu vsaj za politično jedro naprednega tabora v tridesetih letih bila morda najustreznejša oznaka »jugoslovansko-nacionalni tabor«.

Sam sem se vseeno odločil za oznako »napreden« kot tisto, ki je v obravnavanem taboru bila najbolj uveljavljena skozi vso njegovo zgodovino od poznega 19. stoletja pa vse do druge svetovne vojne. Odločitev se zdi toliko ustreznejša, ker se – še zlasti v drugem delu študije – ne posvečam zgolj ožje opredeljenemu političnemu taboru v smislu politikov in strank, temveč tudi širšemu *idejnemu* ali *nazorskemu* taboru, ki naj bi ga te stranke sicer predstavljale, a jim ni bil vedno povsem zvest, idejno pa še bolj heterogen. V nasprotju z ostalima dvema slovenskima nazorskima taboroma, ki sta bila definirana na razmeroma jasni idejni podlagi (katoliški družbeni nauk, marksizem), je napredni tabor združeval ljudi široke palete usmeritev, segajoč vse od (sekularno) konservativnih pozicij pa do zmerno socialističnih pogledov. Poleg poudarjene narodnjaške usmerjenosti (z različnimi odtenki in stopnjami nacionalizma) in temeljne »protiklerikalne« drže jim je bila skupna privrženost ustavnosti ter civilnim pridobitvam francoske revolucije oziroma občega evropskega političnega razvoja v 18. in 19. stoletju.³

I. Slovenski napredni tabor na pragu 30. let

Prva polovica tridesetih let je bila za slovenski napredni tabor v mnogih ozirih prelomnega značaja. Po eni strani je v okoliščinah šestojanuarskega režima prišlo do politično pogojene strnitve naprednih političnih sil, poprej ločenih v vsaj dve temeljni struji – meščansko-demokratsko in kmetijsko – v eni sami stranki. Po drugi pa je bil ravno to čas pospešene diferenciacije med političnimi prvaki oziroma »stranko« na eni ter intelektualnim zaledjem oziroma širšim idejnim taborom na drugi strani. Mnogi napredno usmerjeni intelektualci so se iz različnih razlogov, zlasti nezadovoljstva nad sodelovanjem politikov v nedemokratskem režimu, naraščajoče neprivlačnosti unitarno-jugoslovanske nacionalnopolitične usmeritve ter načina, na katerega se je ta udejanjala pod šestojanuarskim režimom, pričeli odkikati od sicer idejno sorodnih politikov ter jim tudi demonstrativno odrekati podporo.⁴

---

¹ Prim. Peter Vodopivec, »O slovenskih političnih tradicijah v času nastanka Kraljevine SHS leta 1918,« v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski (Ljubljana: SAZU, 2007), 27.

² Prim. Vasilij Melik, »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22, št. 1–2 (1982): 19.

³ Prim. Ervin Dolenc, »Slovenski intelektualci in njihove delitve,« v: *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995*, ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič (Ljubljana: Slovenska matica 1997), 199.

⁴ V tem kontekstu velja omeniti Vidmarjevo kritiko narodne politike naprednega vodstva v knjižici *Kulturni problemi slovenstva* (1932) ter krizo *Ljubljanskega zvona* istega leta.

Z razpustom vseh političnih strank po uvedbi šestojanuarskega režima so slovenski naprednjaki, poprej večinoma zastopani v Samostojni demokratski stranki ter Slovenski kmetijski stranki, do razglasitve septembrske ustave leta 1931 ostali brez možnosti za neposredno politično udejstvovanje.⁵ V okoliščinah razpuščenega parlamenta in prepovedi strankarskih aktivnosti, pri čemer je od slovenskih političnih sil v kraljevski vladi bila zastopana le nekdanja Slovenska ljudska stranka, je glas napredne politike postal bolj ali manj omejen na njeno časopisje – torej *Jutro*, *Domovino*, *Slovenski narod*, *Večernik* ter *Kmetijski list*. Pisanje omenjenih časnikov je seveda moralo strogo slediti liniji uradne jugoslovanske politike. Iz tega razloga so večinoma povzemali poročila o vladnih aktivnostih brez kakršnihkoli kritičnih komentarjev. Vseeno pa je tudi za leti 1930–31 obrise vsaj nekaterih njihovih idejnih pozicij in izhodišč mogoče razbrati iz pisanja o tistih temah, ki so bile oddaljene od vladne politike.

Povezovanje in idejno približevanje nekdanjih Samostojnih demokratov in Puceljvih kmetijcev se je pričelo že pred skupnim nastopom na vladni listi jeseni 1931 in se odvijalo zlasti prek Zveze kulturnih društev. Aprila 1930 je tako prišlo do sporazuma o sodelovanju med uredništvoma *Domovine* in *Kmetijskega lista*.⁶ Vstop v vlado je položaj naprednjakov drastično spremenil. V sklopu vladajoče Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD) oziroma – od julija 1933 dalje – Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) so v letih 1931–35 predstavljali enega izmed glavnih stebrov režima ter njegovo izključno izpostavo na Slovenskem, kjer so tako vzpostavili politično hegemonijo. Napredna prvaka Albert Kramer in Ivan Pucelj sta v navedenem času opravljala pomembne vladne funkcije. Kramer, ki je prevzel tudi mesto generalnega tajnika v JRKD in JNS, je vodil ministrstvu za gradbeništvo ter trgovino in industrijo, v letih 1932–34 pa bil tudi stalni namestnik ministrskega predsednika.⁷ Nekdanji vodja kmetijcev Pucelj je v istem času zasedal mesti ministra za socialno politiko in narodno zdravje ter ministra brez portfelja.

V rokah naprednega tabora je bila tudi oblast na banovinski ravni, kjer je že decembra 1930 mesto bana prevzel nekdanji kmetijec Drago Marušič. Podban je bil že od prej nekdanji samostojni demokrat Otmar Pirkmajer, banški svet kot pomožni posvetovalni organ banske uprave pa je od novembra 1931 ravno tako imel pretežno »napredno« sestavo. Napredna politika na ravni države in banovine sta tako delovali složno do januarja 1935, ko je bil sestavljen Jevtičev kabinet, med slovenskimi naprednjaki pa je prišlo do razcepa med Marušičevo strujo, ki je bila blizu Jevtića, ter Kramerjevo, zdaj odrinjeno iz vlade. Marušič je prevzel mesto ministra za socialno politiko in narodno zdravje, medtem ko je mesto bana prevzel Dinko Puc.

Kot predstavniki vladne politike so se slovenski naprednjaki v času režima JRKD-

⁵ To je v celoti veljalo za čas od 6. januarja 1929 do junija 1930, ko je bil Albert Kramer imenovan za člana Vrhovnega zakonodajnega sveta ter mesec kasneje še banskega svetnika. Gl. Jurij Perovšek, *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji* (Ljubljana: INZ, 2013), 213–14.

⁶ Anka Vidovič Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom* (Ljubljana: ŠOU, 1994), 13–14.

⁷ Perovšek, *O demokraciji*, 217.

JNS seveda neprimerno pogosteje javno izrekli o ekonomskih vprašanjih, kot je bilo to mogoče v letih 1929 in 1930. Njihove – s tem merimo zlasti na Kramerjeve in Pucljeve – javne izjave o ekonomski politiki so bile v skladu z uradnimi stališči stranke. Ker v obravnavanem času odstopanja od vladne linije niso mogla priti do jasnega javnega izraza, je precej težko presoјati, kateri deli njunih govorov in izjav o gospodarskem programu in politiki so morda zrcalili pristne poglede ter morebitne odklone od pojmovanj, ki sta jih napredna prvaka zastopala skozi dvajseta leta, pri katerih pa je šlo zgolj za retorične prilagoditve trenutnemu političnemu položaju. Toliko bolj, če upoštevamo dejstvo, da so programske točke JRKD in JNS, kar zadeva gospodarsko politiko, bile razmeroma medle in niso vsebovale mnogo jasno opredeljenih zahtev in stališč.

Osrednje geslo in programska točka ekonomske in socialne politike JRKD-JNS je bila »nacionalna solidarnost« oziroma ideja o usklajevanju in izravnavanju interesov različnih stanov v duhu »družbene harmonije« kot »antipoda razrednemu boju«,⁸ kar pa je hkrati vključevalo tudi »potrebo intervencije države proti kapitalističnemu načelu s ciljem zaščititi socialne interese večine.«⁹ V programu Jugoslovanske nacionalne stranke je »nacionalna solidarnost« nastopala kot »druga osnovna ideja«, takoj za jugoslovansko nacionalno enotnostjo.¹⁰ V svojih programskih smernicah se je JRKD zavezala, da se bo »naslanjala na načelo narodne solidarnosti« in »skušala ublažiti razredno borbo iščoč harmonično sodelovanje vseh razredov na dviganju in jačanju našega naroda.«¹¹ Albert Kramer je to usmeritev v svojem poročilu septembra 1932 opredelil s sledečimi besedami:

»Naša državna politika ni stanovska, ni interesna politika enega stanu. Program naše stranke, ki ga je osvojila tudi Narodna skupščina in ki ga skuša izvajati kraljevska vlada, je program narodne solidarnosti, program nujnosti, skladnosti interesov raznih stanov in stanovskih skupin našega naroda.«¹²

Vsekakor je treba poudariti, da sta »nacionalna solidarnost« in »družbena harmonija« v kontekstu jugoslovanske politike zgodnjih tridesetih let oziroma režima Jugoslovanske nacionalne stranke imeli prej značaj propagandnih krilatic kot pa resnih programskih točk, saj sta bili v uradni retoriki obravnavani kot že uresničena cilja. Takšen diskurz se je lepo zrcalil tudi v pisanju *Jutra*, ki je zatrjevalo:

»Ideja narodne skupnosti je globoko prodrla v vse sloje prebivalstva [...] Tako smo v Jugoslaviji sedaj v dobi velikih gospodarskih kriz in velikih socialnih pretresljajev dosegli

⁸ Vidovič Miklavčič, *Mladina*, 244.

⁹ Perovšek, *O demokraciji*, 49–50.

¹⁰ »Govor Juraja Demetrovića,« v: *Jugoslovanska nacionalna stranka (prvi zemaljski kongres, Beograd 1933)* (Beograd: Gen. sekretarijat JNS, 1933), 39.

¹¹ »Nova stranka ustanovljena,« *Jutro*, 16. 12. 1931. Gl. tudi *Program Jugoslovanske radikalne kmetijske demokracije* (Ljubljana: JRKD, 1932).

¹² »Poročilo ministra doktorja Kramerja,« *Jutro*, 12. 9. 1932.

socialni mir in red ter s tem učvrstili naše notranje razmere kakor redko katera druga država v Evropi. Brez vseh fraz in deklamacij o socialni enakosti je vlada s svojim pozitivnim in realnim delom na izboljšanju položaja gospodarsko šibkih razredov stopnjema in skoraj neopaženo uveljavila režim resnične socialne harmonije.«¹³

Četudi je »nacionalna solidarnost« v kontekstu jugoslovanske politike zgodnjih tridesetih let bržkone imela značaj propagandne fraze, pa istočasno velja upoštevati tudi, da slovenskim naprednjakom (nacionalni) solidarizem ni bil tuj koncept. Družbenogospodarska usmeritev, ki jo lahko imenujemo »solidaristično« (v smislu solidaristične teorije francoskega državnika Leona Bourgeoisa) in je poudarjala »družbeno harmonijo«, »enakomeren dvig vseh stanov«, »izravnavanje razlik« med njimi ter »čut solidarnosti med razredi«, je namreč zaznamovala že njihovo usmeritev v času parlamentarne demokracije v dvajsetih letih.¹⁴ Reševanje družbenih in gospodarskih vprašanj na podlagi »družbene uskladitve stanovskih interesov« sta tako zagovarjali osrednji politični sili naprednega tabora – Jugoslovanska oziroma od leta 1924 dalje Samostojna demokratska stranka – enaka stališča pa so zagovarjali tudi liberalni »starini« v obnovljeni Narodno napredni stranki.¹⁵ V tej zvezi pa naj omenimo tudi, da je »nacionalna solidarnost« istočasno nastopala kot osrednje geslo gospodarske in socialne politike idejno sorodne stranke na Češkoslovaškem – Češkoslovaških narodnih demokratov (*Československá národní demokracie*).¹⁶

Splošna programska usmeritev JRKD in JNS je nadalje dajala poglobljen poudarek pretežno kmetijskemu značaju države ter posledični potrebi po politiki, ki bi si za cilj postavljala predvsem korist kmeta. Programske smernice JRKD so tako razglašale, da je Jugoslavija »kmetjska država« ter da »interesi države, naroda in demokracije zahtevajo, da to tudi ostane«.¹⁷

Uradni liniji Jugoslovanske nacionalne stranke, da je »politika kmetov [...] osnova naše države in stranke, ki sta kmečki«,¹⁸ so v svojih javnih izjavah bolj ali manj sledili tudi Kramer, Pucelj in drugi vidni naprednjaki. Posebna pozornost agrarni politiki je bila razen tega značilna tudi za seje banskega sveta Dravske banovine pod vodstvom nekdanjega kmetijca Marušiča.¹⁹ Znotraj JRKD oziroma JNS so razen tega, zlasti

¹³ »V znamenju narodne sloge in gospodarske vzajemnosti,« *Jutro*, 18. 10. 1931.

¹⁴ Prim. Jurij Perovšek, »Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnim vojnama (1918–1941),« *Zgodovinski časopis* 51, št. 4 (1997), 537.

¹⁵ Perovšek, *O demokraciji*, 49.

¹⁶ Glej npr. CZ ANM, NAD 203, šk. 100, a. e. 4872: Hospodářská a sociální rezoluce V. Valného sjezdu ČsND. »Služba národu jest nejvyšším příkazem. Manifest V. valného sjezdu Čsl. národní demokracie v Bratislavě,« *Národní Listy*, 30. 5. 1933. *Národní Listy*, 20. 6. 1933. »Řeč dr. Kramáře v zahraničním výboru,« *Národní Listy*, 22. 10. 1931. »Proti zájmům tříd a stavů zájem národa a státu!,« *Národní Listy*, 23. 3. 1934.

¹⁷ »Nova stranka ustanovljena,« *Jutro*, 16. 12. 1931.

¹⁸ »Minister dr. Kramer o nalogah in delu JRKD,« *Jutro*, 28. 9. 1932.

¹⁹ Prim. Miroslav Stiplošek, »Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931,« v: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al. (Ljubljana: ZRC SAZU, 2001), 957.

prek Zveze kmečkih fantov in deklet, časopisa *Gruda* ter pisanja Igorja Rosine, še naprej živele ideje slovanskega agrarizma, ki pa se je deloma spajal z uradno ideologijo JNS in se tako obračal v smer nacionalnega solidarizma.²⁰

Ob hkratnem odločnem prizadevanju za izboljšanje položaja kmetov (odpis dolgov, realizacija agrarne reforme)²¹ pa so napredni politiki, zlasti Kramer, radi poudarjali, da noben stan – tako tudi kmetski – ne sme biti favoriziran »na neznosen račun drugih stanov.«²² Uradne deklamacije o »nacionalni solidarnosti« so tako v njihovih nastopih pridobile posebno težo, saj so se pogosto nanašale na specifično, bolj diferencirano strukturo slovenskega gospodarstva. V svojem govoru na shodu v Mariboru novembra 1932 je tako Kramer – za tem, ko je navedel običajno formulo JRKD o posebni pozornosti do kmečke problematike – dodal še:

»To zastavo narodne solidarnosti visoko dvigamo zlasti mi poslanci iz dravske banovine, ker se zavedamo, da le z njo lahko dosežemo uspehe s svojo zahtevo, da državna politika čuva in podpira posebno interese naše ožje slovenske domovine, ki je po svoji gospodarski in socialni strukturi kmečko-industrijsko-obrtniška pokrajina in zato navezana na zaščito države pred tujo konkurenco.«²³

Septembra 1932 je v svojem, že poprej citiranem poročilu Kramer poudaril tudi:

»Z enako pravico, s katero kmečki poslanci našega naroda od mene zahtevajo razumevanje in interese širokih slojev kmečkega prebivalstva, z isto pravico smemo tudi mi zastopniki mest, obrtniških, industrijskih in delavskih krogov, javnih in privatnih nameščencev, zahtevati primerno obzire in upoštevanje onih elementarnih in najprimitivnejših interesov, brez katerih upoštevanja zlasti naša dravska banovina ne more obstojati.«²⁴

Ministra Kramer in Pucelj sta tako v svojih izjavah, ki so sicer bile v skladu z uradnimi stališči stranke, pogosto dajala posebne poudarke socialnim in ekonomskim potrebam ter interesom Slovenije. Tako je mogoče govoriti o posebni »slovenski« gospodarski politiki naprednjakov, pri kateri je pojem solidarnosti med stanovi dobil prav poseben smisel. Jutro je tako tudi pogosto kritiziralo ukrepe in ravnanja osrednje vlade, ki so bila v škodo gospodarstvu Dravske banovine, katerega bodočnost je videlo »le v industrializaciji.«²⁵ Tu je šlo še zlasti za davke in dajatve, ki so jih v časniku ocenjevali kot previsoke in škodljive za razvoj ter pri tem poudarjali, da je bila Dravska banovina ne le neenakomerno obremenjena, temveč zaradi višje davčne discipline daleč nesorazmerno udeležena pri vplačilih v osrednji proračun.²⁶

²⁰ Prim. Vidovič, *Mladina*, 20–21.

²¹ Gl. npr. »Volilni shodi v gornjegrajskem srezu,« *Jutro*, 11. 10. 1933.

²² »Ministra Kramer in Pucelj o političnem položaju,« *Jutro*, 8. 11. 1932.

²³ Ibid.

²⁴ »Poročilo ministra doktorja Kramerja,« *Jutro*, 12. 9. 1932.

²⁵ »Davčna praksa in bilanciranje,« *Jutro*, 15. 10. 1933.

²⁶ »K načrtom za povišanje poslovnega davka in trošarin,« *Jutro*, 7. 8. 1932. »Naša davčna praksa,«

Poudarjajoč visoko zastopanost Slovencev med uradništvom pa je kot »slovensko politiko« Kramer z lastnimi besedami označeval tudi svoje branjenje interesov javnih nameščencev, ko je upravičeval svojo odločitev o znižanju uradniških plač ob hkratni ohranitvi njihovega števila. Pri tem pa je, poudarjajoč, da je kot predstavnik mesta Ljubljane imel »med vsemi svojimi poslanskimi tovariši morda največ glasov iz krogov javnih nameščencev«,²⁷ tudi nasprotoval nadaljnjim rezom.

II. Izziv gospodarske krize

Svetovna gospodarska kriza je prišla v Srednjo Evropo sredi leta 1930 in dosegla svoj vrhunec leto kasneje. Bila je globlja in dolgotrajnejša kot v Zahodni Evropi²⁸ in se je – zlasti v pretežno kmetijskih državah, kot je bila Jugoslavija – izražala predvsem kot kriza izvoza agrarnih pridelkov. Za bolj industrializirane slovenske dežele je poleg tega pomenila tudi upad izvoza industrijskih proizvodov in nasploh upad industrijske produkcije.

Slovenski naprednjaki so poglobljajočo se gospodarsko krizo občutili kot resen pretres za svetovno gospodarstvo, hkrati pa v njej tudi slutili znanilca mogočih korenitih družbenih sprememb. *Jutro* je tako leta 1931 pisalo o »sedanji krizi, kakršne ne pozna gospodarska in finančna zgodovina«,²⁹ ter o »skrbi polnih dneh svetovne gospodarske krize«, označujočih dobo, »ko se gospodarsko bogatejše in razvitejše države stresajo v temeljih«. ³⁰ Dve leti kasneje pa je časnik ocenjeval, da je bilo »v zadnjem stoletju [...] že več svetovnih gospodarskih kriz in depresij, toda nobena ni trajala tako dolgo kakor sedanja«. ³¹

Še zlasti so napredni politiki svarili pred nevarnostjo, da bi gospodarski brezup in socialna beda postala predmet instrumentalizacije radikalnih ali revolucionarnih gibanj. To je bilo povezano tudi z naprednjaškim samorazumevanjem v smislu zmerne politične sile, katere poslanstvo je ščititi politični red in stabilnost pred »ekstremi« iz »leve« in »desne«. Ivan Mohorič je tako denimo jeseni 1931 na predvolilnih shodih v radovljiškem srezu svaril, kako ekonomska kriza lahko postane orodje raznim »agitatorjem [...] da skušajo zasejati nerazpoloženje in nezadovoljstvo med narodom in tako speljati vodo na svoj mlin«. ³²

Hkrati pa je *Jutro* poudarjalo tudi, da »daljnosežni proces, ki muči svet od kitajskih obal preko vse Azije in Evrope daleč do južnoameriških planjav, kaže splošno povezanost socialnih interesov« ter da so minili »časi, ko je lahko bil bogat človek

---

Jutro, 8. 10. 1933. »Davčna praksa in bilanciranje,« *Jutro*, 15. 10. 1933. »Delo finančnega odbora,« *Jutro*, 4. 2. 1934. »Proračun finančnega ministra odobren,« *Jutro*, 12. 3. 1934.

²⁷ »Ministra Kramer in Pucelj o političnem položaju,« *Jutro*, 8. 11. 1932.

²⁸ Ivan T. Berend, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II* (Los Angeles: University of California Press, 1998), 265.

²⁹ »Kriza in kapitalizem,« *Jutro* 20. 10. 1931.

³⁰ »Gospodarsko delo v bodoči narodni skupščini,« *Jutro*, 27. 10. 1931.

³¹ »Osvežujoči veter,« *Jutro*, 3. 6. 1933.

³² »Gospodarsko delo v bodoči narodni skupščini,« *Jutro*, 27. 10. 1931.

nezainteresiran na usodi drugih ljudi.«³³ V svojem poročilu o proračunu ministrstva za industrijo in trgovino, ki ga je tedaj vodil, je Kramer leta 1932 pripomnil, da se zdi, »kakor da v gospodarskem življenju sveta ni nič več trdnega. Vse teorije in gospodarska načela, na katerih smo gradili v prejšnjih časih, so se začele nekako rušiti.«³⁴ Takšna spoznanja je v povezavi s poudarjenim diskurzom nacionalnega solidarizma mogoče razumeti tudi kot znak spreminjajočega se pristopa k ekonomskim in družbenim vprašanjem oziroma pripoznanja potrebe po eventualnih prilagoditvah družbenih razmerij.

Po drugi strani pa so dejanski ukrepi za spopadanje z gospodarsko krizo, kakršne so zastopali napredni prvaki, nosili konservativnejše obeležje. Poudarjajoč, da je položaj v drugih državah še mnogo slabši kot v Jugoslaviji, je denimo Pucelj junija 1932 utemeljeval previden pristop s sledečimi besedami:

»Pa pravijo nekateri, da bi se dalo s spremembo režima ustvariti boljše stanje. Vprašam samo, zakaj tega ne store bolj izkušeni ljudje, kakor smo Jugosloveni? Če bi z izpremembo režimov lahko olajšali svojo krizo, bi to gotovo Angleži storili sedemkrat. Nemci desetkrat, Američani pa dvajsetkrat. Vendar pa tega ne delajo. Kedar se vse maje, takrat mora biti politika najbolj stabilna in najbolj trdna in, če hočete, tudi najbolj konservativna.«³⁵

V tem kontekstu je treba upoštevati tudi, da je vladajoča JRKD-JNS gospodarsko krizo do določene mere instrumentalizirala za nadaljnjo legitimacijo nedemokratskega režima, ki je bil sicer vpeljan že pred njenim izbruhom in iz drugačnih razlogov. Retorika in slogani, ki naj bi služili premoščanju »plemenskih« nesoglasij in pa *politične* krize, ki je leta 1928 državo paralizirala in pripeljala na rob propada, so zdaj vključevali tudi pojem *gospodarske* krize, ki je v veliki meri prevzel mesto politične kot osrednjega »zlikovca«. Gospodarska kriza je tako služila za dodaten argument proti staremu strankarstvu. Naprednjaški tisk je lahko trdil, da so politične stranke »v evropski gospodarski politiki [...] dovedle demokracijo in parlamentarizem do popolnega absurda« in da so »tudi zapadni evropski narodi [...] v sedanjih težkih časih dokazali, da niso zreli za pravi parlamentarizem«. Tako se je postopno uveljavljalo »zdravo naziranje«, da bo sedanji ureditvi sledila bodisi »diktatura razuma, razsodnosti in preudarnosti, izvajana po neodvisnih strokovnjakih«, bodisi »gospodarski kaos z neizbežnimi posledicami splošne bede«.³⁶ Hkrati je kriza služila tudi kot dodaten argument v prid »socialni solidarnosti« kot nasprotju »razrednega boja«, saj se »skupnost usode« med »množicami« in »kapitalom« ni nikdar prej »kazala tako očitno«, narekujoč »konstruktivno delo vseh družabnih slojev«.³⁷ Nacionalni in socialnoekonomski moment sta se v napredni retoriki tudi povezala v neločljivo celoto, »borba za zaposlenje našega delavstva, za njegov eksistenčni minimum in njegovo

³³ »Božič v krizi,« *Jutro*, 24. 12. 1931.

³⁴ »Glavni problemi naše gospodarske politike,« *Jutro*, 9. 3. 1932.

³⁵ »Ministra Dr. Kramer in Pucelj o političnem položaju v državi in v Sloveniji,« *Jutro*, 7. 6. 1932.

³⁶ »Poostritev protekcijonizma v Evropi in naša gospodarska politika,« *Jutro*, 28. 10. 1931.

³⁷ »Glavni problemi naše gospodarske politike,« *Jutro*, 9. 3. 1932.

socialno zaščito« pa je po besedah Kramerja bila »narodna dolžnost vsakega resničnega Jugoslovenc«. ³⁸

»Konservativen« pristop, kakršnega je v svojem govoru zagovarjal Pucelj, se je v letih 1931–34 dejansko udeležal v gospodarski politiki ter vključeval zahteve in prizadevanja po varčnosti in gospodarnosti, uravnoteženem proračunu ter stabilni valuti. Usmeritev je bila jasno izražena v »treh izhodiščih« za sestavo proračuna Dravske banovine v letu 1931/32, kakor jih je v svojem nastopnem govoru orisal ban Marušič in ki so se glasila »delo, varčnost, gospodarnost«. ³⁹ Podobne zahteve sta ob več priložnostih izrazila tudi ministra Kramer in Pucelj ter nekateri drugi narodni poslanci, ⁴⁰ medtem ko je *Jutro* ocenjevalo, da je le prek izvajanja »načela nacionalne štednje«, ki naj izdatke uravnoteži s prihodki, mogoče »doseči trajno ravnotežje v državnem gospodarstvu, osnovni pogoj gospodarskega ozdravljenja«, ⁴¹ opominjajoč, da so se tudi v Jugoslaviji »razpasli napačni pojmi o tem, kaj je v narodno-gospodarskem pogledu bolje: štediti ali trošiti«. V teh temeljnih smernicah se slovenski naprednjaki niso kaj dosti razlikovali od genealoško (in vsaj delno tudi idejno) sorodnih strank v Avstriji in na Češkoslovaškem, četudi njihova drža in retorika v tem oziru morda nista dosegali tiste odločnosti, ki so jo izkazovali Češkoslovaški narodni demokrati, zvesto sledeč geslu Aloisa Rašína ⁴² »pracovat a šetřit!« (»delati in varčevati!«).

Vztrajni napor jugoslovanskih vlad, da bi ohranile vrednost dinarja (in ga vezale na zlato, kar je končno uspelo leta 1931), so v letih 1931–33 stali v ospredju in bili deležni tudi jasne podpore slovenskega naprednega tiska. ⁴³ Kramer je v svoji božični poslanici leta 1931 zapisal, da je treba »za vsako ceno držati vrednost našega dinarja«. ⁴⁴ Hkrati je bila ena izmed osrednjih skrbi naprednjaške banske uprave tudi ohranjanje in jačanje zaupanja v dinar med domačo javnostjo. Tako je ban Marušič julija 1932 izdal naredbo, v kateri je z grožnjo denarnih in zapornih kazni prepovedal razširjanje govoric, ki bi imele namen »jemati vero v gospodarsko moč in razvoj države«, denimo z »ubijanjem vere v lasten denar«. ⁴⁵ Podobne poglede glede po-

³⁸ »Minister dr. Kramer o aktualnih javnih vprašanjih,« *Jutro*, 8. 5. 1934.

³⁹ Stiplovšek, »Začetek delovanja,« 955.

⁴⁰ Gl. npr. »Gospodarsko delo v bodoči Narodni skupščini,« *Jutro*, 27. 10. 1931. »Anglija nas uči,« *Jutro*, 30. 10. 1931. »Državni proračun,« *Jutro*, 7. 2. 1932. »Po proračunski razpravi,« *Jutro*, 12. 3. 1932. »Ministra Kramer in Pucelj o političnem položaju,« *Jutro*, 8. 11. 1932. Nar. posl. Ivan Mohorič, »Naše naloge,« *Jutro*, 24. 12. 1932. Minister Dr. Albert Kramer, »Naporno delo za lepše dni,« *Jutro*, 24. 12. 1932.

⁴¹ »Delo finančnega odbora,« *Jutro*, 4. 2. 1934.

⁴² Alois Rašín (1867–1923), češki ekonomist in politik, pomemben član mladočeške in kasneje Narodno-demokratske stranke. V letih 1918–19 in 1922–23 je opravljal funkcijo ministra za finance in bil trden zagovornik politike varčevanja in deflacije. V času, ko je srednjeevropske države pretresala huda inflacija, je mladi republikli uspel ustvariti trdno in stabilno valuto.

⁴³ Gl. npr. »Naše državno gospodarstvo,« *Jutro*, 5. 2. 1932. »Po proračunski razpravi,« *Jutro*, 12. 3. 1932. »Ministra Dr. Kramer in Pucelj o političnem položaju v državi in v Sloveniji,« *Jutro*, 7. 6. 1932.

⁴⁴ Minister Dr. Albert Kramer, »Naporno delo za lepše dni,« *Jutro*, 24. 12. 1931.

⁴⁵ Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935* (Ljubljana: ZRI FF, 2006), 147. »Prebivalstvu dravske banovine,« *Jutro*, 23. 7. 1932.

membnosti stabilne valute in zlatega standarda je zastopal tudi ugledni gospodarski strokovnjak iz ljubljanske univerze Aleksander Bilimovič.⁴⁶

V nasprotju z denimo Češkoslovaškimi narodnimi demokrati pa zlati standard slovenskim naprednjakom po letu 1933 ni več predstavljal ključnega garanta mednarodnega ugleda in zaupanja v dinar. Po ukinitvi zlate podlage za dolar je *Jutro* tako pisalo, da se »iluzija o stabilni vrednosti zlata« umika »spoznanju, ki je staro kakor denar sam, da namreč nimamo nobenega zanesljivega in stabilnega merila vrednosti.«⁴⁷ Spreminjanja premoženjskih razmerij v korist dolžnikom »z devalvacijo valute, odnosno z zmanjšanjem zlate vrednosti valutne edinice« tako niso bila obravnavana kot neupravičena,⁴⁸ kar se je izrazilo tudi v komentarjih vladne krize na Češkoslovaškem, ki se je februarja 1934 odvila zaradi devalvacije krone.⁴⁹

Znotraj jugoslovanskega okvira pa je leta 1933 *Jutro* posebej krcalo delovanje Narodne banke, od katere je odločno zahtevalo znižanje obrestnih mer, kar so do tedaj bile storile »prav vse novčanične banke v Evropi«, medtem ko se je poslovanje jugoslovanske vršilo »žal, še vedno pod vtisom idej, ki so v svetu že davno preživele« – to je z »vidika pridobitnih interesov in poslovnega egoizma« namesto z »vidika splošnih koristi.«⁵⁰ Dostopnost kreditov je po besedah generalnega tajnika Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI) ter narodnega poslanca Ivana Mohoriča predstavljala »osnovno vprašanje vsega našega gospodarstva.«⁵¹ Zato je po *Jutrovem* pisanju vlada imela »ne le pravico, marveč celo dolžnost, od banke z vsem poudarkom zahtevati, da uravnava svojo politiko izključno po interesih splošnosti«, če je treba, tudi s pomočjo zakonodaje.⁵² Poseg države v obrestne mere je zagovarjal tudi pisec Ladislav Lajovic, ki pa je razen tega po vzorih iz ZDA zagovarjal tudi kaznovanje posesti zlata in »prekomerne gotovine« v zasebnih rokah.⁵³

Navedeni primeri kažejo, da je v letih 1933–34 nastopil korak stran od »deflacionizma« oziroma prizadevanja za ohranitev vrednosti valute za vsako ceno. Pri tem so ključno vlogo igrali vzori iz tujine, zlasti ZDA,⁵⁴ dolgoročnejša posledica pa je bila splošna sprememba diskurza v prid obsežnejši intervenciji države v monetarne zadeve in širše. Varčevanje in uravnotežen proračun sta obenem še naprej ostajala imperativa.⁵⁵

Podobno kot pri Češkoslovaških narodnih demokrati se je tudi v slovenskih naprednih krogih pojavljala misel, da je bil poleg pomanjkanja fiskalne odgovornosti ter zaupanja med državami ter v finančne institucije osrednji »krivec« za svetovno go-

⁴⁶ »Naš dinar in gospodarska kriza,« *Jutro*, 25. 4. 1932.

⁴⁷ »Nejasen položaj po padcu dolarja,« *Jutro*, 23. 4. 1933.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ »Po devalvaciji češkoslovaške krone,« *Jutro*, 22. 2. 1934.

⁵⁰ »Politika naše Narodne banke,« *Jutro*, 13. 5. 1933.

⁵¹ »Težnje našega gospodarstva,« *Jutro*, 8. 4. 1933.

⁵² »Politika naše Narodne banke,« *Jutro*, 13. 5. 1933.

⁵³ Dr. Ladislav Lajovic, »Problemi denarništva,« *Jutro*, 14. 5. 1933.

⁵⁴ Ibid. »Pred inflacijo v ZDA?,« *Jutro*, 20. 4. 1933. »Opustitev zlatega standarda v Ameriki,« *Jutro*, 21. 4. 1933. »Dolar,« *Jutro*, 22. 4. 1933. »Roosevelt in njegovi nasprotniki,« *Jutro*, 30. 5. 1935.

⁵⁵ Glej npr. »Finančni zakoni sprejeti,« *Jutro*, 7. 2. 1934.

spodarsko krizo ekonomski protekcionizem. Že novembra 1929 je *Jutro* komentiralo, kako je ta Evropa »potisnil v svojem razvoju za desetletje nazaj«, ustvarjajoč mrežo »carinskih barijer, ki so in ostanejo največja ovira za gospodarski razvoj«. ⁵⁶ Leta 1931 je isti časnik beležil, da je zaradi gospodarske krize protekcionizem znova na pohodu, jo pogloblja in onemogoča »naravno ozdravljenje gospodarstva«. Označen pa je bil tudi za poglavitni vzrok krize:

»Nobeno prigovarjanje in nobeno dokazovanje ne zaleže; države silijo druga za drugo v novo nesrečo, se hermetično zapirajo in tako povečujejo gospodarsko krizo, čije v zgodovini brezprimerna ostrina je brez dvoma le posledica dolgoletnega stopnjevanja protekcionistične gospodarske politike.« ⁵⁷

Načelno nasprotovanje carinskim oviram in uvoznim omejitvam je bilo značilno za vse obravnavano obdobje. *Jutro* je tako julija 1932 konstatiralo, da je »odstranitev ovir v mednarodni izmenjavi dobrin [...] danes prvi pogoj za izhod iz težke svetovne gospodarske depresije«, medtem ko je njihovo vztrajno ohranjanje lahko zgolj v interesu »onih ozkosrčnih skupin interesentov, ki iščejo v raznih zaščitnih ukrepih koristi na škodo drugih«. ⁵⁸ Ravno tisti, ki so pred nastopom krize »verovali v trajno 'prosperity'«, so kasneje obupali »nad rešitvijo gospodarstva po poti naravnega ozdravljenja« in »izsilili [...] skoro v vseh državah zaščitne ukrepe, ki so svetovno trgovino skoro docela uničili in so krizo le še poostrili in zavlekli«. ⁵⁹

Izrazito liberalen pristop do vprašanj mednarodne trgovine je zastopal tudi predsednik trgovskega društva »Mercur« in nekdanji tajnik Zbornice TOI Fran Windischer, ki je govoril o sto letih »v znamenju gospodarskega napredka« in naraščajoče blaginje, zaznamovanih s svobodo prometa, blaga, kapitala, duha in človeka. »Ovire in ograde na mejah«, uvedene zlasti po nastopu gospodarske krize, pa so nasprotno »neizogibno« vodile »do gospodarskega nazadovanja, ki ruši temelje tistega blagostanja in onega boljšega življenja, ki se je moglo razviti samo v svobodi prometa in kupčije, skratka v svetski univerzalnosti«. ⁶⁰ Istočasno je sicer tudi resignirano ugotavljal, da se je hočeš nočeš bilo treba prilagajati težnjam v ekonomski politiki drugih držav in se mora tako gospodarstvo žal »podrežati politični rezoni, čeprav pri tem trpe osnovni nauki modrega gospodarja«. ⁶¹

Kljub načelnemu nasprotovanju protekcionizmu so se spričo ekonomskih politik drugih evropskih držav od konca leta 1931 tako pričele pojavljati tudi zahteve po podobnih ukrepih za zaščito domače industrije. Škodljivim učinkom carinskih zaprek za mednarodno trgovino ter interese »vsega svetovnega gospodarstva« navkljub je *Jutro* zaključilo, da je v danih okoliščinah jugoslovanska uvozna politika, »ena najli-

⁵⁶ *Jutro*, 30. 11. 1929.

⁵⁷ »Poostritev protekcionizma v Evropi in naša gospodarska politika,« *Jutro*, 28. 10. 1931.

⁵⁸ »Uvozne omejitve in konjunktura,« *Jutro*, 23. 7. 1932.

⁵⁹ »Osvežujoči veter,« *Jutro*, 3. 6. 1933.

⁶⁰ Dr. Fran Windischer, »Na gospodarskih ogledih,« *Jutro*, 27. 1. 1934.

⁶¹ Ibid.

beralnejših« v Evropi, prinašala zgolj »žrtve od nas« brez hkratnih bistvenih koristi.⁶² Spričo odpusta več kot 2000 delavcev v jeseniških železarnah je ocenjevalo, da so nastopile »izredne razmere, ki zahtevajo izredne in radikalne ukrepe«. Pri tem je kot zgled navajalo Francijo, ki je kljub relativni gospodarski neprizadetosti zaradi zaščite domačega dela omejila uvoz, in zaključilo, da mora potemtakem biti »tudi nam dovoljeno, da zaščitimo vsaj golo življenje številnih naših državljanov«.⁶³

V svojem govoru pred Narodno skupščino je marca 1932 tudi Kramer izvajal, da je »sistematično izvajanje politike v zaščito domačega dela« z raznimi sredstvi, vključujoč carinske omejitve, potrebno iz »gospodarskih kakor kulturnih, socialnih in finančnih razlogov«. Hkrati pa je v zaključku opomnil, da je »vprašanje, kje se nahaja kompromisna meja za razmejitev interesov pri zaščiti domače delavnosti, [...] zelo delikatno in komplicirano«.⁶⁴ Takšno politiko – pospeševanje neposrednega povezovanja s tujino zaradi ustvarjanja novih trgov ob hkratnem prizadevanju za zaščito in pospeševanje domačega dela in proizvodnje – je Kramer tudi udeleževal v funkciji ministra za trgovino in industrijo, ko je oblikoval glavne smernice jugoslovanske ekonomske politike.⁶⁵

III. Socialna politika

Na drugi strani je bil za politiko naprednjakov skozi vse obdobje 1931–35 značilen poudarek na reševanju oziroma blaženju socialnih problemov. Visoka mera poslušanja je še posebej veljala za nekdanje kmetijce, kar se je izražalo skozi Pucljevo delo na mestu ministra za socialno politiko, še bolj pa skozi dejavnosti na banovinski ravni, ki so potekale pod vodstvom bana Marušiča.

Časnik *Jutro* je ugotavljal, da je »današnja doba izrazito socialna« in je socialno vprašanje postalo »volens nolens zadeva politične pameti in človeške vesti«, nad katero nima »monopola« nobena posamezna ideologija ali gibanje. Zato utegne »današnje socialno mišljenje in delo [...] brez strahotnih družabnih amputacij, kot jih izvršujejo socialne revolucije, dati družbi novo podobo«. Ker socialno življenje ni »nič statičnega«, pa ga ni mogoče enkrat in za vselej rešiti, temveč ga je treba »neprestano reševati«. Za to obstajajo različni načini, ne pa »en sam edino zveličaven, znanstveno edino utemeljen recept, kakor trde marksisti o svoji ideologiji«.⁶⁶ Minister Pucelj je na drugi strani utemeljeval posebno pomembnost svojega resorja s trditvijo, da ima »vsaka država, pa tudi vsak narod in vsaka organizirana družba [...] le toliko vrednosti v družabnem življenju in v kulturnem svetu, kolikor stori dobrega za svoje socialno slabe in nezaščitene člane«.⁶⁷ Potrebo po socialni zakonodaji pa je minister podkrepil tudi z vidikom družbene stabilnosti, pri čemer se je v sicer za slovenske

---

⁶² »Zaščita domačega dela,« *Jutro*, 24. 12. 1931.

⁶³ »Carine in jeseniška kriza,« *Jutro*, 16. 12. 1931.

⁶⁴ »Glavni problemi naše gospodarske politike,« *Jutro*, 9. 3. 1932.

⁶⁵ Perovšek, *O demokraciji*, 220.

⁶⁶ »Ni monopola na socialno vprašanje!,« *Jutro*, 25. 4. 1931.

⁶⁷ »Delo in program naše socialne politike,« *Jutro*, 10. 3. 1932.

naprednjake neznačilni eksplicitno konservativni maniri oprl kar na njenega »očeta«, Otta von Bismarcka, navajajoč, da »po Bismarkovem načelu predstavlja delavska zaščita tudi zaščito obstoječega reda in pomenijo prispevki, ki jih plačujejo delodajalci, v bistvu prispevke za njihovo lastno socialno varnost«. ⁶⁸

O problematiki socialne zakonodaje in zavarovanj je v *Jutru* obširno pisal ravnatelj OUZD Joža Bohinjec, ki je ostro grajal nedejavnost jugoslovanskih oblasti pri izvajanju že obstoječe zakonodaje ter razvijanju nove. Glede ureditve delavskega zavarovanja, »nedvomno [...] državne naloge prvega reda«, ⁶⁹ predstavljajoč »najači temelj«, brez katerega si danes »družabnega in državnega reda [...] sploh ne moremo predstavljati«, ⁷⁰ je Bohinjec menil, da ni le neodločljiva socialna in gospodarska, temveč tudi »nacionalna potreba, ako nam je resno pri srcu narodna blaginja in narodna obramba«. ⁷¹

Socialno zavarovanje, »ki širokim vrstam naroda daje šele zavest pravne in socialne zaščite in s tem ponos državljana svobodne države«, spada »med prve reforme regeneracije vsake države«, zato v njem »nacionalistična gibanja vidijo [...] osnovni predpogoj za zdravo in koristno državno in nacionalno politiko«. V zvezi z nacionalnim pomenom socialne zaščite se je tudi Bohinjec – kot že Pucelj – skliceval na Bismarcka (in ne morda na britanske liberalne družbene reformatorje). ⁷²

Iz enakih razlogov se je Bohinjec zavzemal tudi za ureditev starostnega zavarovanja za malega kmeta, kjer je priporočal uvedbo »splošnega ljudskega rentnega zavarovanja, ki ga naj izvaja javno pravno zavarovalnica, poslujoča po vseh načelih prave ljudske zavarovalnice«. ⁷³ Značilen za tako rekoč vse seje naprednega banskega sveta v Ljubljani do srede tridesetih let je bil pretežen poudarek na reševanju gospodarskih in družbenih vprašanj ter zlasti iskanju možnosti za lajšanje stiske revnih in nezaposlenih. ⁷⁴ Tako so kljub zelo omejenim sredstvom in stalnemu nižanju banovinskega proračuna, ki ga je izvajala osrednja vlada, leta 1933 denimo uspeli osnovati in vzdrževati bednostni sklad, namenjen zaposlovanju in podpiranju brezposelnih ter nasploh omiljenju posledic gospodarske krize. ⁷⁵ Prvotna načrtovana postavka ob oblikovanju proračuna za leto 1933/34 je celo znašala triindvajset milijonov din, znesek skoraj ekvivalenten dvema tretjinama celega proračuna Vrbaske banovine v letu 1932/33. ⁷⁶ Ker pa – kot je na zadnji seji III. zasedanja vnaprej opozoril tam prisotni minister Pucelj – pri »gotovih ljudeh, ki se ne zavedajo, da so gmotno premožni dolžni pomagati socialno šibkim«, ⁷⁷ ni bilo dovolj posluha ter na koncu finančni

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Dr. Joža Bohinjec, »Okoli reforme delavskega zavarovanja«, *Jutro*, 7. 8. 1932.

⁷⁰ Dr. Joža Bohinjec, »Izpodjedanje delavskega socialnega zavarovanja«, *Jutro*, 17. 6. 1934.

⁷¹ Dr. Joža Bohinjec, »Od besed k dejanjem«, *Jutro*, 4. 2. 1934.

⁷² Dr. Joža Bohinjec, »Izpodjedanje delavskega socialnega zavarovanja«, *Jutro*, 17. 6. 1934.

⁷³ Dr. Joža Bohinjec, »Socialni problemi slovenskega kmeta«, *Jutro*, 18. 2. 1934. Dr. Joža Bohinjec, »Zaščita kmetov in življenjsko zavarovanje«, *Jutro*, 25. 4. 1935.

⁷⁴ Prim. Stiplovšek, »Začetek delovanja«, 964. »Pereči problemi Slovenije«, *Jutro*, 13. 2. 1932.

⁷⁵ Stiplovšek, *Banski svet*, 171.

⁷⁶ Ibid., 173 in 135.

⁷⁷ Ibid., 176.

minister ni odobril predlaganih višjih banovinskih davčnih doklad za visoke dohodka ter zahtevane dotacije iz osrednjega proračuna, so se sredstva za bednostni sklad skrčila na devet milijonov. Vseeno je sklad obstal in služil predvsem financiranju javnih del, zaposlovanju višje kvalificiranih, zlasti mlajših, javnih nameščencev ter zagotavljanju prehrane brezposelnim in njihovim družinam.⁷⁸ Postavka za socialno skrbstvo in zdravstvo pa je v vsem obravnavanem času ostajala na ravni ene petine vsega banovinskega proračuna (leta 1932 je obsegala celo skoraj četrtno). Banski svet je tudi protestiral in prek slovenskih predstavnikov v Beogradu dosegel ukinitev kuluka – obveznega dela na cestah.

Za pomoč brezposelnim pa se zahteve po organizaciji javnih del niso pojavljale in udejanjale le na banovinski ravni. Tako je minister Pucelj – sicer neuspešno – skušal zagotoviti sredstva v višini 600 milijonov din za pomoč brezposelnim.⁷⁹ Narodni poslanec Albin Koman je zahteval sredstva za nezaposlene delavce, ki naj bi jih zagotovili s »progresivnim obdavčenjem dohodkov predobro plačanih ravnateljev raznih podjetj«. ⁸⁰ Takšno zahtevo je vsebovala tudi resolucija, namenjena vodstvu JNS, ki so jo delegati strankinih sreskih organizacij Dravske banovine sprejeli septembra 1934. Zahtevala je tudi zaščito domačega dela pred tujo konkurenco oziroma »revizijo zaposlitve inozemcev« ter prepoved zaposlitve v Jugoslaviji »vsem onim, ki niso neobhodno potrebni strokovnjaki«. ⁸¹

V zvezi z brezposelnostjo in javnimi deli je Kramer spomladi 1934 poudaril potrebo »po energičnih in velikopoteznih ukrepih«, ki bi nadomestili nezadostne obstoječe programe javnih del in izpolnili »obširno zasnovan in finančno osiguran načrt za velika javna dela, ki bodo dala masi naroda priliko zaslužka in kruha, dvignila njegovo konzumno sposobnost in stavila v prekrat denar in blago«. ⁸²

Kramerjeve besede in tudi že omenjena resolucija sreskih delegatov JNS so – skupaj z obratom od deflacionizma in zagovarjanjem določenih protekcionističnih ukrepov – bili primeri spremenjene retorike, ki je nastopila v letih 1933–35 ter nakazovala spremembo paradigme v razumevanju odnosa med državno oblastjo in gospodarskim življenjem, se izražala v zahtevah po obsežnih javnih delih, zaščititi domačih delavcev pa tudi gospodarskem načrtovanju ter postala še posebej izrazita v času Jevtićeve vlade. Tako je januarja 1935 Milko Pirkmajer, predsednik Inženjske zbornice in brat pomembnega naprednega politika Otmarja Pirkmajerja, ocenjeval, da je »prodrlo [...] prepričanje, da je predvsem poklicana država – in z njo druge javne korporacije – da s pomočjo velikih javnih del izboljšajo ekonomske razmere v državi, dvigajo narodno gospodarstvo ter pobijajo brezposelnost«. ⁸³

Vprašanjem, v kolikšni meri in na kakšen način je nova retorika izražala dejanske premike v gospodarskih in socialnih nazorih med pripadniki slovenskega napredne-

⁷⁸ Ibid., 199.

⁷⁹ Ibid., 176.

⁸⁰ »Obračun s klerikalizmom«, *Jutro*, 16. 3. 1933.

⁸¹ »Najnужnejše gospodarske in socialne naloge«, *Jutro*, 6. 9. 1934.

⁸² »Minister Dr. Kramer o aktualnih javnih vprašanjih«, *Jutro*, 8. 5. 1934.

⁸³ Inž. Milko Pirkmajer, »K uredbi o izvajanju javnih del«, *Jutro*, 15. 1. 1935.

ga tabora – in tudi drugim idejnozgodovinskim problemom, vezanim na slovenski liberalizem v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja – se bo posvetil drugi del študije.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- CZ ANM: Archiv Národního muzea:
  - NAD 203, Jan Kapras, šk. 100, a. e. 4872.

Časopisni viri:

- Bohinjec, Joža. »Izpodjedanje delavskega socialnega zavarovanja.« *Jutro*, 17. 6. 1934.
- Bohinjec, Joža. »Od besed k dejanjem.« *Jutro*, 4. 2. 1934.
- Bohinjec, Joža. »Okoli reforme delavskega zavarovanja.« *Jutro*, 7. 8. 1932.
- Bohinjec, Joža. »Zaščita kmetov in življenjsko zavarovanje.« *Jutro*, 25. 4. 1935.
- Bohinjec, Joža. »Socialni problemi slovenskega kmeta.« *Jutro*, 18. 2. 1934.
- *Jutro*, 30. 11. 1929.
- *Jutro*, 25. 4. 1931, »Ni monopola na socialno vprašanje!.«
- *Jutro*, 18. 10. 1931, »V znamenju narodne sloge in gospodarske vzajemnosti.«
- *Jutro* 20. 10. 1931, »Krizo in kapitalizem.«
- *Jutro* 27. 10. 1931, »Gospodarsko delo v bodoči narodni skupščini.«
- *Jutro*, 28. 10. 1931, »Poostritev protekcijonizma v Evropi in naša gospodarska politika.«
- *Jutro*, 30. 10. 1931, »Anglija nas uči.«
- *Jutro*, 16. 12. 1931, »Carine in jeseniška kriza.«
- *Jutro*, 16. 12. 1931, »Nova stranka ustanovljena.«
- *Jutro*, 24. 12. 1931, »Božič v krizi.«
- *Jutro*, 24. 12. 1931, »Zaščita domačega dela.«
- *Jutro*, 5. 2. 1932, »Naše državno gospodarstvo.«
- *Jutro*, 7. 2. 1932, »Državni proračun.«
- *Jutro*, 9. 3. 1932, »Glavni problemi naše gospodarske politike.«
- *Jutro*, 10. 3. 1932, »Delo in program naše socialne politike.«
- *Jutro*, 12. 3. 1932, »Po proračunski razpravi.«
- *Jutro*, 25. 4. 1932, »Naš dinar in gospodarska kriza.«
- *Jutro*, 7. 6. 1932, »Ministra Dr. Kramer in Pucelj o političnem položaju v državi in v Sloveniji.«
- *Jutro*, 23. 7. 1932, »Uvozne omejitve in konjunktura.«
- *Jutro*, 7. 8. 1932, »K načrtom za povišanje poslovnega davka in trošarin.«
- *Jutro*, 12. 9. 1932, »Poročilo ministra doktorja Kramerja.«
- *Jutro*, 28. 9. 1932, »Minister dr. Kramer o nalogah in delu JRKD.«
- *Jutro*, 8. 11. 1932, »Ministra Kramer in Pucelj o političnem položaju.«
- *Jutro*, 16. 3. 1933, »Obračun s klerikalizmom.«
- *Jutro*, 8. 4. 1933, »Težnje našega gospodarstva.«
- *Jutro*, 20. 4. 1933, »Pred inflacijo v ZDA?.«
- *Jutro*, 21. 4. 1933, »Opustitev zlatega standarda v Ameriki.«
- *Jutro*, 23. 4. 1933, »Nejasen položaj po padcu dolarja.«
- *Jutro*, 13. 5. 1933, »Politika naše Narodne banke.«
- *Jutro*, 3. 6. 1933, »Osvežujoči veter.«
- *Jutro*, 8. 10. 1933, »Naša davčna praksa.«
- *Jutro*, 11. 10. 1933, »Volilni shodi v gornjegrajskem srezu.«
- *Jutro*, 15. 10. 1933, »Davčna praksa in bilanciranje.«
- *Jutro*, 4. 2. 1934, »Delo finančnega odbora.«
- *Jutro*, 7. 2. 1934, »Finančni zakoni sprejeti.«
- *Jutro*, 22. 2. 1934, »Po devalvaciji češkoslovaške krone.«
- *Jutro*, 12. 3. 1934, »Proračun finančnega ministra odobren.«

- *Jutro*, 8. 5. 1934, »Minister dr. Kramer o aktualnih javnih vprašanjih.«
- *Jutro*, 6. 9. 1934, »Najnujnejše gospodarske in socialne naloge.«
- *Jutro*, 30. 5. 1935, »Roosevelt in njegovi nasprotniki.«
- Kramer, Albert. »Naporno delo za lepše dni.« *Jutro*, 24. 12. 1932.
- Lajovic, Ladislav. »Problemi denarništva.« *Jutro*, 14. 5. 1933.
- Mohorič, Ivan »Naše naloge.« *Jutro*, 24. 12. 1932.
- *Národní Listy*, 22. 10. 1931, »Reč dr. Kramáře v zahraničním výboru.«
- *Národní Listy*, 30. 5. 1933, »Služba národu jest nejvyšším příkazem. Manifest V. valného sjezdu Čsl. národní demokracie v Bratislavě.«
- *Národní Listy*, 20. 6. 1933.
- *Národní Listy*, 23. 3. 1934, »Proti zájmům tříd a stavů zájem národa a státu!.«
- Pirkmajer, Milko. »K uredbi o izvajanju javnih del.« *Jutro*, 15. 1. 1935.
- Windischer, Fran. »Na gospodarskih ogledih.« *Jutro*, 27. 1. 1934.

Literatura:

- Berend, Ivan T. *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II*. Los Angeles: University of California Press, 1998.
- Dolenc, Ervin. Slovenski intelektualci in njihove delitve. V: *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995*, ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič, 194–201. Ljubljana: Slovenska matica, 1997.
- *Jugoslovenska nacionalna stranka (prvi zemaljski kongres, Beograd 1933)*. Beograd: Gen. sekretarijat JNS, 1933.
- Melik, Vasilij. »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 22, št. 1–2 (1982): 19–24.
- Perovšek, Jurij. *O Demokraciji in jugoslovanstvu, Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. »Vprašanje idejnega, političnega, socialnega in narodnega sobivanja v liberalni politični misli in praksi med leti 1891–1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 93–126.
- Perovšek, Jurij. »Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918–1941).« *Zgodovinski časopis* 51, št. 4 (1997): 529–54.
- *Program i statuti Jugoslovenske nacionalne stranke*. Beograd: Gen. sekretarijat JNS, 1933.
- *Program Jugoslovenske radikalne kmetijske demokracije*. Ljubljana: Jugoslovenska radikalna kmetijska demokracija, 1932.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. »Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931.« V: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp et al., 951–966. Ljubljana: ZRC SAZU: 2001.
- Vidovič Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vodopivec, Peter. »O slovenskih političnih tradicijah v času nastanka Kraljevine SHS leta 1918.« V: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006*, ur. Jože Pirjevec in Janko Pleterski, 23–34. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007.

Oskar Mulej

ECONOMIC AND SOCIAL VIEWS IN THE SLOVENE PROGRESSIVE CAMP,
1930–35: PART I. – THE GREAT DEPRESSION

S U M M A R Y

The first half of the 1930s was, in many aspects, a turning point for the Slovenian progressive camp. On one hand the circumstances of the January 6th regime brought about a politically-conditioned

consolidation of the progressive political forces – previously divided into at least two main wings (the bourgeois-democratic and the agrarian one) – within a single party. On the other hand this very period was the time of increased differentiation between the political leaders or “party” and the intellectual background or the wider ideological camp. After the introduction of the royal dictatorship, progressive politics was initially left without any possibility for direct political involvement. The turning point took place in the autumn of 1931 when the Slovene progressives entered the government and established a total political hegemony in the Drava Banate. As the Slovenian part of the ruling Yugoslav Radical Peasant Democracy (JRKD) – as of July 1933 called the Yugoslav National Party (JNS) – the progressives represented one of the pillars of the contemporaneous regime and its key outpost in Slovenia in the years between 1931 and 1935.

The central motto and programme point of JRKD-JNS in the field of economic and social politics was “national solidarity” or the idea of harmonisation and alignment of the interests of various classes. In the Yugoslav National Party programme this concept asserted itself as the “second fundamental idea”, immediately after the Yugoslav national unity. Even though “national solidarity” in the context of the Yugoslav politics of the early 1930s was probably more of a propaganda motto rather than a serious programme demand, (national) solidarism nevertheless did not represent an alien concept for the Slovene progressives, as it had already characterised their orientation during the 1920s. Furthermore, the official proclamations about “national solidarity” gained additional weight in the speeches of the progressive leaders Kramer and Pucelj, as they often emphasised these concepts in relation to the specific structure and needs of the Slovenian economy.

The Slovene progressives saw the global Great Depression (which culminated in Central Europe in 1931) as a serious blow to the global economy, while at the same time they also deemed this crisis as a harbinger of the potential radical political changes. Thus the progressives, on one hand, cautioned against the possibility that the radical movements might exploit the social distress; while on the other hand they recognised the fact that social relations would have to be adapted gradually. The practical measures of handling the economic crisis, advocated by the progressive leaders especially between 1931 and 1933, were more conservative in nature, primarily focusing on the demands and efforts for austerity and thrift, balanced budget and stable currency. In these basic guidelines the Slovene progressives did not differ much from the kindred parties in Austria and Czechoslovakia. On the other hand it was characteristic of the progressive politics throughout the 1931–35 period that they emphasised the need to address social problems. This was especially reflected in the activities at the level of the Banate, taking place under the leadership of Ban Marušič. The relative emphasis on tackling the economic and social issues and especially searching for ways in which to alleviate the distress of the poor and the unemployed was typical of almost every session of the progressive Ban's Council in Ljubljana until the middle of the 1930s.

The characteristic opinion of the progressive circles was that economic protectionism was the main “culprit” for the economic crisis. Nevertheless, despite the principled opposition to such solutions, demands for protection of the national industry started appearing in light of the economic policies of other European countries after the end of 1931. Furthermore, in 1933 the deflationism policy was deviated from, which was mostly a consequence of looking towards the U.S. models. Thus in the years 1933–35 the rhetoric of the Slovene progressives already started changing, indicating a gradual shift in understanding of the relationship between the state power and economic life. This reflected in the demands for extensive public works, protection of domestic labour, as well as economic planning, which became especially apparent during the time of Jevtić government.